

«LES DONES PER LES DONES»: ELS CENTRES DE PLANIFICACIÓ FAMILIAR A CATALUNYA DURANT LA TRANSICIÓ

SARA FAJULA COLOM

COL·LEGI DE METGES DE BARCELONA

Resum: En aquest treball s'intenta establir un marc per tal de comprendre els esdeveniments i moviments socials que durant la Transició democràtica van fer possible l'accés al control de natalitat i la creació de Centres de Planificació Familiar. Aquests centres van ser llocs on hi anaven les dones per rebre informació sobre anticoncepció, autoconeixement, avortament, educació sexual i també assistència mèdica ginecològica. Un fenomen que, tot plegat, s'engloba en el que s'ha anomenat Moviment per a la Planificació Familiar.

Paraules clau: anticoncepció, Planificació Familiar, feminisme, moviment veïnal, medicina

"The Women for women": The Family Planning Clinics in Catalonia during the Transition Period.

Abstract: Contraception was forbidden during Franco's period, and this research studies the multiplicity of the agents —the women of the feminist movement and the local movement, the medical professionals and the first democratic city councils—who fought for the right to Family Planning and participated in the creation of new health-care areas, the Family Planning Clinics. These centers, prior to the legalization of contraceptive methods in 1978, began to provide information on contraception, sexual and contraceptive education, and gynecological assistance was also offered. In summary, they made the women take control over their body and could decide when and how many children to have.

Keywords: Family planning clinics, Contraception, Women's history

* Correspondència: SARA FAJULA COLOM
sarafajula@gmail.com

1. Introducció

En aquest treball s'intenta establir un marc per tal de comprendre els esdeveniments i moviments socials que durant la Transició democràtica van fer possible l'accés al control de natalitat i la creació de Centres de Planificació Familiar (a partir d'ara, CPF). Aquests centres van ser llocs on hi anaven les dones per rebre informació sobre anticoncepció, autoco-neixement, avortament, educació sexual i també assistència mèdica ginecològica. Un fenomen que, tot plegat, s'engloba en el que s'ha anomenat *Moviment per a la Planificació Familiar*.¹

Seguint un ordre cronològic veurem com va sorgir aquest moviment i com es va nodrir de l'acció col·laborativa de tres grups de persones procedents del món professional, de l'àmbit veïnal i del municipalisme. D'un costat, una part de la comunitat mèdica representativa del que he anomenat *activisme mèdic*. Aquests professionals de la sanitat van impulsar els primers llocs on les dones van rebre assistència mèdica en control de natalitat. D'un altre, les dones que van impulsar el procés conegut com a *Moviment per a la Planificació Familiar*. Es tractava d'un *activisme feminista* representat pels moviments feminista i veïnal en els quals les dones van ser les protagonistes de la lluita per aconseguir l'alliberament del cos femení. I, finalment, aquests moviments van rebre l'ajut d'un tercer agent implicat en aquest procés de transformació social: els primers ajuntaments democràtics. Com a objectiu final, veurem com aquests agents van promoure l'accés a l'anticoncepció i com van crear els CPF que, segons la seva gestió, es poden dividir en tres tipus: el primer, aquell impulsat per dones feministes amb autonomia de govern i mitjans; el segon, de caràcter municipalista en la creació i en la gestió, i el tercer, basat en un model mixt impulsat i gestionat per dones amb el suport municipal.

El sorgiment de la Planificació Familiar (també l'anomenaré, PF) i la creació de Centres de Planificació Familiar se situa entre els últims anys de la dictadura franquista, a finals de la dècada de 1960, i l'establiment d'un estat democràtic, a mitjans de la dècada de 1980. La Transició democràtica va ser una etapa de transformació social, política i econòmica a Espanya i a Catalunya. Una transformació que implicava un canvi de les estructures de l'estat franquista cap a unes noves estructures d'estat democràtiques. La nova administració democràtica tenia diverses possibilitats d'emprendre una reforma sanitària de les estructures del període anterior. El sistema sanitari vigent a Espanya consistia en una feble política sanitària oficial, basada en el foment de la ideologia de la malaltia i el consumisme mèdic i farmacèutic (Gol Gurina, 1978: 49-56). Fins al 1978 aquest entramat sanitari no contemplava l'atenció a les dones, que quedaven en un segon pla, considerades només des d'una perspectiva reproductiva. A més, s'hi sumaven els problemes de la falta d'educació sexual i reproductiva. La ignorància sobre els mètodes anticonceptius disponibles es traduïen en

1. La recerca pren com a referència la meua tesi doctoral *Centres de Planificació Familiar a Barcelona (1977-1983)*, defensada a la Universitat Autònoma de Barcelona el 2017.

fills no desitjats, avortaments provocats, etc. Aquesta realitat va impulsar el sorgiment d'un *Moviment per a la Planificació Familiar*, fonamentat en les dones dels moviments feminista i veïnal, amb el suport d'una part de la comunitat mèdica i dels primers ajuntaments democràtics. Podem distingir dues etapes de desenvolupament: la primera va des de principis de la dècada de 1970 fins a 1979-1980. A principis de 1970 va començar a produir-se la creació dels primers consultoris de Planificació Familiar als hospitals urbans. Una iniciativa impulsada per metges i metgesses, especialistes en contracepció, que van tractar de donar un servei hospitalari de Planificació Familiar malgrat que encara estava prohibit. En aquest període també van aparèixer els primers CPF en els barris de les ciutats, impulsats per les dones del moviment feminista i veïnal amb el suport d'alguns d'aquells metges i metgesses. La segona etapa del moviment va ser de 1979-1980 a 1985. En aquest període els mètodes anticonceptius estaven legalitzats i els primers ajuntaments democràtics, sorgits de les primeres eleccions municipals de 1979, van començar a crear els CPF a cada municipi. Així es va produir l'expansió d'una nova forma pública d'assistència sanitària, i en menor grau també privada, arreu del territori català. Un període que es tanca amb la promulgació de la llei de legalització de l'avortament (Ortiz-Gómez & Ignaciuk, 2018: 38-62; Ortiz *et al.*, 2011: 141-145; Gil-García *et al.*, 2011: 726-736).

2. Les dones durant el franquisme

A principis de 1970 era palesa la necessitat d'una reforma sanitària i de la creació d'un nou sistema sanitari. La Seguretat Social estava massificada, era insuficient i moltes vegades oferia un servei deficient. El tipus d'assistència mèdica era de caràcter curatiu de les malalties i es dedicava poc a la prevenció. En aquesta precària situació, les dones rebien una atenció especialitzada només en cas d'embaràs (Acarín *et al.*, 1977: 11-25). I, per descomptat, no hi havia ni educació sanitària ni sexual i encara menys informació sobre Planificació Familiar. Des del 24 de gener de 1941 es mantenia vigent la Ley para la Protección de la Natalidad contra el aborto y la propaganda anticoncepcionista (BOE. Ley de 24 de enero de 1941)² i els articles 416 i 343 del Codi Penal. L'acció legislativa i la maquinària ideològica franquista van imposar des de mitjans de segle uns ideals reaccionaris i antifeministes mitjançant una política pronatalista i una legislació molt repressiva amb tot allò relacionat amb la contracepció i els mètodes anticonceptius (Gil-García *et al.*, 2011: 726-736). Les dones van quedar relegades a la vida domèstica com a éssers subalterns, sense drets. Qualsevol dona estava sotmesa a la tutela masculina i supeditada al model ideal de dona, sempre filla, esposa i mare, que havia de tenir cura dels fills i de la llar; enfront de l'arquetip franquista de la masculinitat guerrera i del productor i cap de família (Nash, 2013: 40-44).

2. A tall d'exemple, article tretze: «El que ofreciere en venta, vendiere, expendiere, suministrare o anunciare en cualquier forma medicamentos, sustancias, instrumentos, objetos o procedimientos capaces de provocar el aborto, será castigado con pena de arresto mayor en toda su extensión y multa de quinientas a cinco mil pesetas».

La ideologia tradicional pronatalista s'oposava a la píndola, a l'esterilització i a l'avortament. No atacava directament la Planificació Familiar, sinó les conseqüències que se'n podien derivar per a l'ordre establert fonamentat en la família. Malgrat que aquesta ideologia es va mantenir durant tot el franquisme, les taxes de natalitat i fecunditat no van augmentar (Miguel, 1974: 41). Ans al contrari, la taxa de natalitat espanyola es va mantenir estable durant la postguerra fins als anys setanta, que va anar disminuint del 2,7 % el 1970 al 2,2 % el 1979 (Bannel, 1999: 303-324). A Catalunya entre 1966 i 1975 la taxa bruta de natalitat va superar l'espanyola, si bé això va estar causat sobretot per l'extraordinària onada migratòria. Però a partir de 1974 va començar a baixar i ja el 1981 era més baixa que l'espanyola (Espasa, 1989: 12-13). Les causes de les davallades de les taxes van ser diverses: la modernització econòmica i cultural de la població; la baixada dels índexs de matrimonis, o el canvi en la fecunditat, menys fills en edats més grans. Entre els factors extrademogràfics cal citar l'anomenat «alliberament de la dona» i la seva entrada al món laboral, la disminució de la influència de la família patriarcal tradicional i la decreixent influència de la religió. I també l'aparició de mètodes de control de l'embaràs (Linhard, 1984: 30-36; Pujadas, 1987: 13-20).

La realitat era que les dones espanyoles, malgrat la prohibició dels mètodes anticonceptius, els coneixien i els utilitzaven per controlar la seva maternitat (Cagigao, 1977; Bodoque Puerta, 1996: 133-144). Això ho posa de manifest l'enquesta realitzada el 1971 a 1.902 dones (de 15 a 44 anys). En aquest període era difícil que les dones contestessin aquestes enquestes sobre contracepció obertament i l'autor de l'enquesta alertava que la resposta podia estar mediatitzada. El mètode anticonceptiu més utilitzat va ser el mètode d'Ogino, el qual era l'únic, a part de l'abstinència, aprovat per l'Església catòlica. El segon mètode més emprat van ser els anovulatoris, amb un 20 % de respostes de les dones enquestades. Al darrere quedaven, per ordre de més usats, la marxa enrere i els preservatius, malgrat la seva mala fama (Diez Nicolás, 1973: 27-58).

La realitat era que el 1965 els mètodes anticonceptius hormonals van començar a receptar-se amb prescripció mèdica, amb l'excusa de trastorns ovàrics o malalties dels òrgans sexuals femenins. Els metges ginecòlegs privats receptaven les píndoles, i per tant només hi tenien accés cert tipus de dones urbanes de classe mitjana i alta amb poder adquisitiu (Ignaciuk & Ortiz Gómez, 2016: 160-177). «Contracepción: sólo para la High Society», així ho anomenava el 1977 un article a la revista *Vindicación Feminista*. L'article denunciava com la contracepció només era assequible per a una minoria que pagava a metges privats i tolerants. Aquests metges col·locaven dispositius intrauterins i diafragmes, importats de l'estranger, i feien receptes de les píndoles amb l'excusa de problemes menstruals. Gran part dels metges de la Seguretat Social no estaven disposats a receptar les píndoles ni a posar dispositius intrauterins. Tampoc no donaven la informació adequada per a les mares que acaben de parir i volien esperar per tenir un altre fill. Això obligava les dones de classes més humils a utilitzar els mètodes naturals i tradicionals com la marxa enrere. En conseqüència,

tenien embarassos no desitjats i com a resultat més fills per mantenir, o bé es veien abocades als avortaments clandestins (Balaguer, 1977: 41-43; Oranich, 1977: 44-45; Dexeus & Rivière, 1977: 31-35).

3. Activisme mèdic

La política pronatalista i el rol de les dones es va impulsar des de tots els estaments del franquisme i va estar dirigida per la comunitat mèdica. Els metges van traspassar la seva pràctica professional per opinar sobre la moral i la societat. De nou, els ginecòlegs espanyols van justificar les tesis del règim sobre les dones, des de la seva posició de científics. I van legitimar la funció materna no com una funció biològica, sinó també com una funció social i d'educació dels infants. Tot, combinat amb una pràctica constant d'atac al control de la natalitat i a l'avortament (Bodoque Puerta, 1996: 140). Entre 1966 i 1985, la premsa mèdica ginecològica editada a Barcelona va tenir poc interès pel tema de la contracepció i la Planificació Familiar. Els pocs articles sobre el tema versaven en un 83 % sobre els anticonceptius artificials i els seus efectes i en un 7 % sobre Planificació Familiar.³

Malgrat aquest poc interès i l'actitud conservadora d'alguns metges, va haver-hi uns ginecòlegs hospitalaris que van començar a fer pública la necessitat d'una Planificació Familiar en els hospitals i la Sanitat Pública.⁴ Aquests professionals sanitaris eren coneixedors que la necessitat d'un control de la natalitat era una realitat. Una realitat que els podia agradar més o menys, però que era inevitable i no la podien ignorar. Per això van començar a implicar-se en la Planificació Familiar.

En aquest primer període del *Moviment per a la Planificació Familiar*, entre els anys 1970 i 1979-1980, i sota l'impuls d'aquests metges, es van crear els primers consultoris o dispensaris de control de natalitat en hospitals públics. Aquests consultoris es van posar en funcionament entre 1971 i 1975, abans de la legalització dels mètodes anticonceptius i de la mort de Francisco Franco. Els primers van ser a l'Hospital Clínic de Barcelona, el 1971, a l'Hospital La Paz de Madrid, el 1972, i a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona, el 1975.⁵ Els metges defensors de la Planificació Familiar van treballar en aquests consultoris hospitalaris per cobrir un servei que les dones de classe treballadora, sobretot, i la societat en general demanaven. Els nous dispensaris van formar part del Servei d'Obstetrícia i Ginecologia dels hospitals i en alguns casos amb noms no relacionats amb la seva activitat.

3. Segons el buidatge que he fet de les revistes de ginecologia publicades a Barcelona de 1970 a 1985.

4. Fins el 1978 es van publicar només dos articles sobre Planificació Familiar en les revistes ginecològiques de Barcelona: el de Víctor Conill Serra, «La planificación familiar en la práctica hospitalaria», i el d'A. Rozas Rozas, de la Residència Nostra Senyora del Sagrat Cor de Castelló, «Control de natalidad», tots dos de 1974. I després de la legalització dels mètodes anticonceptius, només cinc articles fins al 1982.

5. També es van crear dispensaris en hospitals d'altres ciutats, com Granada i Sevilla, el 1975 (Ortiz-Gómez & Ignaciuk, 2018).

Els primers consultoris de PF de l'Hospital Clínic de Barcelona es van crear en un procés de transformació mèdica i laboral de l'hospital, a partir de 1971 i 1972 (Asenjo, 2006: 219-228). En la recerca ha sorgit el dubte de si es van crear dos consultoris, que van funcionar de manera separada, o bé un sol que va canviar de responsables. El cert és que els testimonis orals (alguns contradictoris entre ells), els pocs articles publicats sobre els dispensaris i la falta d'un arxiu hospitalari on poder-ho consultar, indueixen a pensar en l'existència de dos consultoris. Seguint aquesta possibilitat, els dispensaris van funcionar de manera paral·lela en les dues càtedres de ginecologia que tenia l'hospital. El primer dispensari es va posar en funcionament en una de les consultes al soterrani de l'Hospital Clínic entre els anys 1971 i 1978, segons els testimonis i l'article de Víctor Conill Serra titulat «La planificación familiar en la práctica hospitalaria», de 1974 (Conill Serra, 1974: 29-36). Inicialment l'equip de treball va estar format per dos metges supervisors —Pere Pujol Amat i Albert Fortuny Estivill— i dos metges com a responsables del consultori —Guillem Hernández i Eugeni Castells. Després es va ampliar amb altres metges (Castells, 1980: 44-53). El segon consultori es va crear el setembre de 1973 de la mà dels ginecòlegs Xavier Iglesias Guiu i Josep Lluís Iglesias Cortit, amb el beneplàcit del catedràtic Jesús González-Merlo, segons l'article firmat per tots tres el 1979: «Nuestra experiencia sobre planificación familiar» (González-Merlo, *et al.*, 1979: 525-532).

El tipus de servei que donaven aquests consultoris, segons els testimonis, era diferent de la resta de consultes de l'Hospital Clínic. A les altres consultes el pacient hi anava amb una patologia i el metge decidia el tractament adequat. En canvi, en aquest consultori es tractava la dona d'una manera diferent, posant la dona mateix al centre d'atenció i cercant la seva presa de consciència. Per això era important, no des de l'estament mèdic o sanitari, sinó des del coneixement i la presa de consciència de les dones, donar la informació contraceptiva i que les dones decidissin. La dona havia de responsabilitzar-se.⁶ A més de fer educació, es feia una exploració ginecològica de rutina que incloïa una colpocitologia exo i endocervical, i si era necessari una colposcòpia, per a qualsevol dona indiferentment de la seva edat i condició. Cada dona tenia la seva història clínica amb un qüestionari addicional per poder detectar possibles alteracions sexuals (Conill Serra, 1974: 29-36). Una vegada s'havia escollit el mètode adequat, els metges col·locaven dispositius intrauterins o bé receptaven anovulatoris.

Aquest tipus d'assistència sanitària a les dones també es va repetir al consultori creat a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona el 1975. Aquest hospital també estava en una etapa de renovació des de 1971, poc després d'esdevenir seu de la Facultat de Medicina de la Universitat Autònoma de Barcelona el 1968. La metgessa Assumpció Villatoro, que havia treballat al primer consultori de l'Hospital Clínic, va impulsar la creació del nou

6. Testimoni d'Assumpció Villatoro, ginecòloga dels consultoris de Planificació Familiar de l'Hospital Clínic i de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, 2010.

dispensari, que es va anomenar consulta de Planificació Familiar i estava dins del Servei de Ginecologia i d'Obstetrícia.

Des de finals de la dècada de 1960, un grup de metges i metgesses joves, que s'estaven formant com a ginecòlegs als hospitals, van decidir posicionar-se a favor de la Planificació Familiar i van buscar formació i van treballar als dispensaris hospitalaris i a les clíniques privades. Els seus coneixements sobre el tema no venien dels estudis mèdics reglats, sinó que es van haver de formar a l'estranger, amb el suport de la International Planned Parenthood Federation (IPPF) i d'altres institucions semblants (Ortiz *et al.*, 2011: 141-145). Metges com Eugeni Castells, Guillem Hernández, Josep Lluís Iglesias Cortit i Assumpció Villatoro es van especialitzar en ginecologia a l'Hospital Clínic de Barcelona, i allà van treballar en el consultori de Planificació Familiar. Altres, com els ginecòlegs Pere N. Barri, Josep M. Carrera, Ramon Casanelles i Santiago Dexeus, van desenvolupar la seva tasca en l'atenció ginecològica en clíniques privades, entre les quals destaca l'Institut Dexeus, que va incloure el control de natalitat en les seves consultes des de 1977.

L'activitat d'aquests metges per la reivindicació d'una Planificació Familiar no es va limitar a la seva tasca assistencial mèdica. També van dur a terme una activitat de divulgació sanitària, tant per als professionals de la medicina com també per al públic en general, mitjançant la publicació de monografies i articles sobre la contracepció i la Planificació Familiar. També van fer xerrades divulgatives a les dones feministes i als barris i van col·laborar en la creació dels primers centres de Planificació Familiar a Barcelona i la seva zona metropolitana (Linhard, 1984: 30-36; Ortiz *et al.*, 2011: 141-145). Aquests metges ginecòlegs, junt amb els psiquiatres Roser Pérez Simó, Joan Wulff Alonso, Pere Bofill Tauler i Joan Masana Ronquillo, van fer pública la seva opinió i reivindicació del dret a la PF mitjançant una carta al Col·legi de Metges de Barcelona, signada el 8 de maig de 1976 (Informació col·legial, 1976: 5-9).

4. Activisme feminista

En la primera etapa del Moviment per la Planificació Familiar, la lluita de les dones pel dret a la PF va ser decisiu i una prioritat. Des del feminisme i el moviment veïnal es va lluitar pel «Dret al propi cos». Els nous governs democràtics, en formació, no semblava que haguessin de millorar la difícil situació del deficient sistema sanitari a curt termini. Així que van ser les mateixes dones les qui van decidir actuar i van començar a reivindicar els seus drets, en una lluita transformadora de la vida de totes les dones de la societat espanyola i catalana.

L'inici públic del moviment feminista a Catalunya va ser a les Primeres Jornades Catalanes de la Dona de 1976. Al final de les Jornades, les conclusions van establir una sèrie de campanyes per a l'alliberament de la dona del règim franquista i de la societat patriarcal. Les feministes van sortir al carrer a protestar i a fer públiques les seves demandes. Les accions reivindicatives es van repetir al llarg de la Transició democràtica i no es van aturar fins que van aconseguir una resposta per part del primer govern democràtic. Els esforços dels

grups feministes es van fonamentar en cinc campanyes: amnistia per a les dones, dret al treball, dret al divorci, posar fi a les agressions i dret al propi cos.

Les Jornades van posar de manifest que la dona estava supeditada a l'home en el seu rol de mare, esposa i filla. Tot plegat, controlat per la legislació, el sistema educatiu i institucions com la Sección Femenina i l'Església catòlica (Nash, 2007: 192-195). El punt clau d'aquest control va ser el domini masculí sobre el cos femení. Aquest era vist per la medicina com una cosa medicalitzable, passiva, dèbil, manipulable i amb la sagrada missió de la reproducció com a funció principal (Cervera Rodon, 1996: 91-97; Sánchez, 1999). Les Jornades van explicar com la sexualitat s'identificava amb la reproducció: per a la dona el sexe no era gaudir, sinó tenir una por constant del risc d'embaràs, sense cap mètode fiable per poder-ho evitar. La conclusió va ser que el dret a la lliure disposició del propi cos s'aconseguiria amb l'obtenció d'una educació sexual per a tothom, lliure de prejudicis i tabús, per assolir d'aquesta manera una sexualitat sana. També amb la legalització dels mètodes anticonceptius per a homes i dones a càrrec de la Seguretat Social, la legalització de l'avortament i, finalment, la supressió de la Llei sobre perillositat i rehabilitació social (Jornades Catalanes de la Dona, 1977: 497-499). Per tal de fer realitat aquestes conclusions, el primer objectiu de la campanya va ser la legalització de l'anticoncepció i pal·liar la necessitat d'informació sexual científica i clara per a les dones que no tenien coneixement ni accés a nous i més eficaços mètodes anticonceptius. El pensament feminista concebia la contracepció com un mitjà per a la maternitat lliure. L'accés als mètodes anticonceptius, relativament innocus, aportarien a totes les dones, privilegiades o no, un control sobre la seva fertilitat. També permetria la separació de sexe i reproducció, i així perdrien la por de l'embaràs i podrien buscar el plaer sexual. Tot plegat, per poder començar a parlar d'una «maternitat responsable». Aquest era el pas fonamental per aconseguir l'alliberació sexual de la dona: el dret a decidir si volia ser mare, quan volia ser-ho i quants fills volia tenir (Osborne & Marqués, 1991: 203).

La campanya pel «Dret al propi cos» va consistir en accions col·lectives organitzades pel moviment feminista com manifestacions, protestes, tancades i mítings. Aquests van ser actes que, en general, no van aconseguir convocar gaire gent, si bé van utilitzar tàctiques innovadores per no passar desapercebudes, com ara la dansa o lemes impactants i provocatius (Valiente Fernández, 2001: 31-58). Les dones sortien al carrer i cridaven «Jo també prenc anticonceptius», «Anticonceptius per no avortar. Avortament lliure per no morir», «Cap embaràs no desitjat», «Jo també he avortat», «La sexualitat no és maternitat», etc. (Falcón, 1977: 6). Les campanyes feministes no només van ser als carrers, sinó que van buscar altres formes per fer públiques les seves demandes i conscienciar les dones de la seva situació, com ara la creació de mitjans de comunicació propis, que van servir com a plataforma de difusió dels seus plantejaments reivindicatius, de la seva ideologia política i també com a llocs de denúncia per a les dones. Com l'editorial feminista LaSal, Edicions de les Dones, fundada el 1978 i dirigida per dones. L'editorial va publicar diverses col·leccions

Dones en Lluita, núm. 1 (1978)

de diferents temes, entre elles «Manuales de salud», on es posaven a l'abast de tothom traduccions sobre una nova concepció del cos i la sexualitat com, per exemple, *Masturbación. Proceso contra la culpabilidad de las mujeres*, de 1981, *¿Por qué sufrir? La regla y sus problemas*, de 1983, entre altres (Linàs, 2008: 52-53).

Un altre tipus d'edicions van ser les publicacions periòdiques. Les publicacions més aperturistes i conscienciades creien que la problemàtica femenina era sectorial i que era prioritari centrar els esforços en el canvi del sistema polític. Els mitjans de comunicació veien amb reticència els plantejaments feministes, així que les feministes van decidir editar les seves pròpies revistes, com *Vindicación Feminista* (1976-1979) en l'àmbit espanyol i *Dones en Lluita* (1977-1985) en l'àmbit català.⁷ La campanya pel «Dret al propi cos» va ser un tema destacat i no es va deixar de tractar durant els quasi sis anys de vida de la revista. Entre altres ocasions, ja en el número 1, de gener de 1978, l'editorial es va titular «Dret al nostre cos - Dret al plaer».

7. El títol complet de la revista és *Dones en lluita: butlletí mensual de la Coordinadora Feminista de Barcelona* (1977-1985). Va néixer el desembre de 1977 per convertir-se en el vehicle d'expressió del moviment feminista català.

Una altra manera no convencional d'avançar en aquest àmbit, sobretot vinculada a la campanya pel «Dret al propi cos», va ser l'educació sexual. Aquesta transmissió de coneixement es feia fora de les institucions pedagògiques, mitjançant reunions i xerrades a les associacions de barris i en altres locals. El sistema educatiu imposat pel franquisme va afavorir la creació d'una atmosfera sexual propensa als complexos, a les obsessions i a les repressions, on el sexe contrari era presentat com a estrany i atemoridor, com una cosa bruta. Les dones al llarg de la seva vida no rebien cap tipus d'informació sexual, no sabien què era el clítoris i algunes no havien experimentat mai un orgasme. En definitiva, el sexe era un tema tabú, ple de mites i de pors (Ferré Baldrich, 2013: 316-325). Aquest tipus d'educació va marcar dins els matrimonis un tipus de relacions sexuals basades en el plaer per als homes i en la por constant d'un embaràs per a les dones. Com menys àmplia i accessible era la informació sobre anticonceptius, l'educació sexual i les prestacions socials relacionades amb aquests assumptes, més probabilitat hi havia de produir-se embarassos no desitjats o problemàtics, candidats a acabar en un avortament (Osborne & Marqués, 1991: 231-246). Davant d'aquesta realitat els grups feministes van realitzar una gran tasca de divulgació de la sexualitat, aportant una visió del sexe com un acte natural i plaent per a totes les dones. De fet, moltes de les feministes tenien un nivell d'educació superior al de la majoria de dones espanyoles, així que van començar a donar assessorament professional, de tipus legal, però sobretot van ser més actives a l'hora de donar informació referent als drets reproductius (Valiente Fernández, 2001: 31-58). Metgesses joves especialitzades en ginecologia, com Assumpció Villatoro, Rosa Ros i Marta Palau, entre d'altres, van oferir els seus serveis en despatxos particulars —a preus assequibles, si és que cobraven. Aquestes especialistes juntament amb altres homes i dones, com per exemple el grup Dones per l'Autoconeixement i l'Anticoncepció (DAIA), van compatibilitzar la seva feina professional amb xerrades informatives que van fer arreu de Catalunya i a fora. Amb les seves explicacions van fer pública l'existència dels mètodes anticonceptius i van ajudar a normalitzar les relacions sexuals (Les campanyes. El feminisme al PSUC, 2010). A la pràctica aquesta tasca pedagògica es va fer amb la programació d'activitats com xerrades, conferències, debats, etc., organitzades, en la majoria de casos, per les Vocalies de Dones de les associacions de veïns de la ciutat de Barcelona i de la seva zona metropolitana (Nash, 2007: 207; Llinàs, 2008: 67).

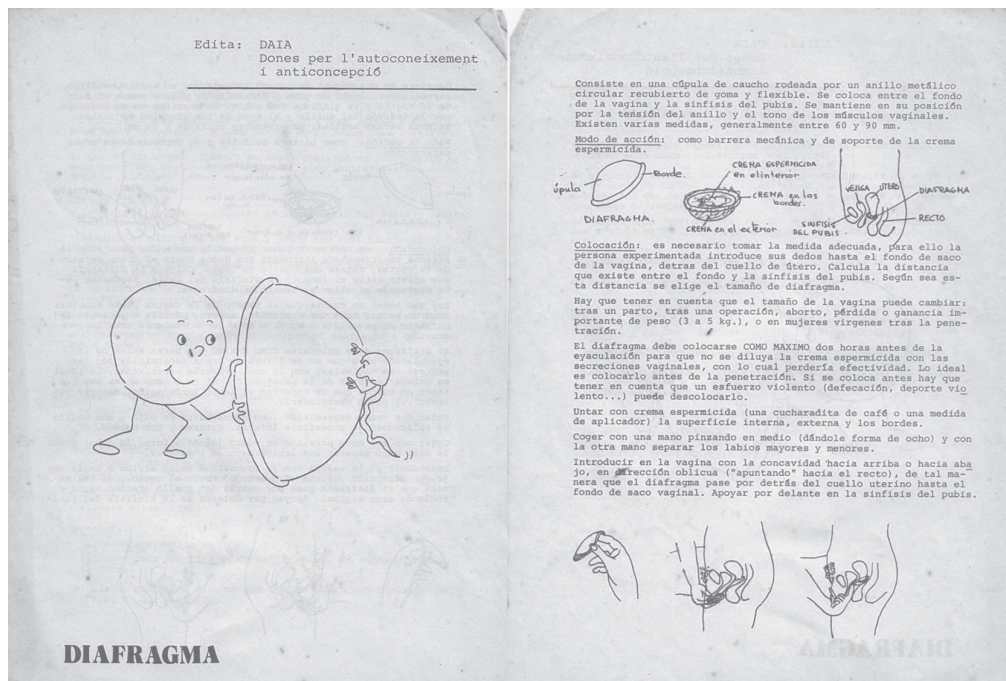
Entre aquests grups feministes de dones pel «Dret al propi cos» va destacar, a Barcelona, Dones per l'Autoconeixement i l'Anticoncepció (a partir d'ara, DAIA). A aquestes dones les unia un interès comú per acabar amb l'opressió de la societat masclista vers les dones, especialment sobre el seu cos i la seva maternitat (Ex-grup DAIA, 1996: 117-123). DAIA es va crear el 1976 i va funcionar fins al 1984. La procedència de les seves membres era de diferents àmbits professionals, algunes vinculades al món sanitari, com infermeres i estudiants de medicina. Entre d'altres, van formar part del grup: Maria Rosa Almirall, María José Aubet, Madem Castillo, Maria Getino, Marcel·la Güell (infermera), M. Teresa Icar, Mariló Joya, Neus Juncosa (metgessa), Àngels Martínez, Isabel Martínez, Toni Martínez, Beatriz

Miguel, Rosa Millán, Ana de Neiyer (auxiliar clínica), Marta Palau (metgessa), Mia Pia Gómez, Anna Rodet, Rosa Ros (metgessa), Magda Sellés, Isabel Villena (Nash, 2007: 209).⁸ Eren bàsicament d'ideologia feminista i com a tals es van integrar a la Coordinadora Feminista, creada el 1977. Però aviat es van adonar que en temes de salut femenina el moviment feminista no passava a l'acció, sinó que es quedava en les discussions internes i les protestes al carrer. Així que el seu primer objectiu va ser donar informació sobre els diferents mètodes anticonceptius, sobre una nova sexualitat i sobre l'avortament, mitjançant l'obertura d'un local on rebien a tot tipus de dones. També van reivindicar la creació de Centres de Planning o Centres de Planificació Familiar. Aquests havien de ser llocs on les dones poguessin enfortir la solidaritat i els mecanismes d'autoajuda entre elles. I on també podrien rebre assistència mèdica i educació sexual i sanitària (Llinàs, 2008: 71). A l'espera de la seva creació elles mateixes van començar a donar informació.

DAIA es va consolidar com a grup quan va intervenir a les Jornades de 1976 on va fer dues ponències dedicades a *Dona i sexualitat* amb els títols: «Per una legalització de l'avortament a Espanya» i «La Planificació Familiar com un dret» (Jornades catalanes de la dona, 1977). Aquestes intervencions van mostrar a les dones assistents en general i a les Vocalies de Dones com podien assolir el control sobre el seu cos, sobre la seva maternitat i, en definitiva, sobre les seves vides. Al mateix temps, les Jornades van fer pública la seva existència com a un grup dedicat exclusivament a aquests temes. A partir de llavors es va convertir en punt de referència per a les Vocalies de Dones, que el van començar a reclamar per fer xerrades, conferències i ajudar en la creació de CPF en els seus barris (Ex-grup DAIA, 1996: 117-123).

En el moment de posar en pràctica la seva tasca d'informar, van ser conscients que elles havien de rebre una formació en coneixements correctes i avançats. Les membres de DAIA que estaven en l'àmbit sanitari durant els seus estudis no havien rebut formació sobre contracepció (Ex-grup DAIA, 1996: 117-123). Per això, van decidir buscar ajuda i fou la metgessa Assumpció Villatoro qui les va instruir en la matèria. La resta de coneixements els van adquirir de manera autodidacta amb llibres sobre anticoncepció publicats a l'estranger. Entre les obres que van consultar va tenir un paper fonamental l'obra *Our Bodies, Ourselves*, del Col·lectiu de la Salut de les Dones de Boston, de 1970. Aquesta obra feminista va ser escrita per dones que no eren professionals sanitàries, i es va convertir en una obra de referència sobre la salut i el cos femení (Ortiz, 2016). L'aprenentatge quasi autodidacte de les dones de DAIA les va preparar per començar a desenvolupar les seves activitats divulgatives: xerrades educatives, serveis d'assessorament sobre sexualitat, explicacions dels mètodes de contracepció, de la reproducció separada de la maternitat, de la salut sexual i de l'avortament (Nash, 2007: 209). Sobretot les xerrades d'educació sexual i autoconeixement van ser per a les dones de classe obrera i humil a les Vocalies de Dones de la ciutat, a les

8. Testimoni de Marcel·la Güell, membre de DAIA, 2015.

«Diafragma», fullet editat pel grup DAIA per fer formació sobre els mètodes anticonceptius.

escoles i també a les reunions als seus locals. Aquestes van ser hores d'atenció que van anomenar «permanències».⁹ La seva tasca divulgativa també es va desenvolupar a través de diversos mitjans de comunicació. Van publicar articles per a la revista *Dones en Lluita* i també van elaborar una sèrie de fullets dedicats a l'explicació dels mètodes anticonceptius: «Anticoncepció hormonal», «Diafragma», «Dispositivo intrauterino», «Métodos irreversibles» i «Preservativos». Es tractava d'uns treballs amb textos mecanografiats amb il·lustracions explicatives de la dibuixant Núria Pompeia. Eren fullets curts, però exhaustius, de divulgació contraceptiva i cada número explicava detalladament el mitjà, el seu ús i els seus efectes.

Els mètodes anticonceptius disponibles en aquell moment eren: la crema espermicida, el diafragma, el DIU, les píndoles i els preservatius. Abans de 1978, quan encara eren il·legals i eren difícils de trobar, les dones de DAIA en portaven alguns de contraban, des d'Anglaterra o França, i els repartien entre les dones que no podien aconseguir-ne aquí. A DAIA eren partidàries de mètodes anticonceptius poc agressius, com el diafragma. La col·locació d'aquest mètode no necessitava cap metge i durant les xerrades d'autoconeixement ense-

9. Testimonis de Marcel·la Güell i Rosa Ros, membres de DAIA, 2015.

nyaven com s'havien de posar. Així, també s'incentivava les dones a mirar-se amb l'espèculum i a tocar-se el coll de l'úter. A DAIA van manifestar que s'havia de conèixer el propi cos per perdre la por a l'embaràs, per poder gaudir de les relacions sexuals, tant amb parella com masturbant-se, tot plegat a partir de l'autoconeixement. Van propugnar una sexualitat alternativa, una sexualitat sense penetració, d'aquesta manera també es podia arribar a la satisfacció sexual, tant per a les dones com per als homes, sense el perill d'embaràs (Almirall, 1979: 67-74). L'autoconeixement ajudava a perdre la dependència dels ginecòlegs i permetia l'apoderament de les dones vers la medicina oficial.¹⁰

L'altra tasca de DAIA, el seu major esforç, segons elles mateixes, va ser l'ajuda a les dones que havien d'avortar. Segons els càlculs de DAIA, aproximadament dues-centes dones avortaven cada setmana, només a Barcelona. El grup va denunciar el 1978 que les dones de classe benestant podien avortar a l'estranger amb les condicions adequades o pagar perquè un «honorable» ginecòleg els fes una «discreta» intervenció. La resta de dones amb menys recursos es veien obligades a utilitzar altres mitjans com els mètodes casolans —agulles, sondes...—, o bé sotmetre's a les mans d'individus que les posaven en una situació física degradant i perillosa per la manca d'higiene i el desconeixement mèdic. Van afirmar que cada dia ingressaven dones en hospitals o morien per causa d'aquests avortaments (DAIA, 1978: 9). Des del seu local van crear xarxes de suport a aquestes dones sense recursos. Van facilitar les adreces i la informació detallada de les clíniques on podien anar a avortar, a Anglaterra i a Holanda, com també sobre llocs clandestins al sud de França (Nash, 2007: 70). Per a DAIA, la interrupció voluntària de l'embaràs era una agressió física i psíquica contra les dones. Però malgrat la seva prohibició no havia deixat d'existir, i per això reivindicaven el dret a poder avortar. Un dret que suposava per a les dones poder escollir sobre el seu cos i la seva maternitat i no deixar aquesta decisió en mans dels familiars o dels professionals mèdics. Des de la seva creació el 1976 fins al 1984, DAIA va donar informació sobre avortament a dones procedents no només de la ciutat de Barcelona, sinó també d'arreu de Catalunya i de la resta d'Espanya. L'any 1979, la majoria d'aquelles dones estaven casades, tenien entre 21 i 38 anys, i eren de professions tècniques, obreres o bé mestresses de casa. El percentatge més alt d'aquestes dones no utilitzava cap mètode anticonceptiu i dues d'elles havien intentat avortar amb mètodes naturals. Aquests van ser a grans trets els resultats de les estadístiques realitzades entre les dones que van anar al local de DAIA per demanar ajuda per avortar l'any 1979 (DAIA, 1983: 13-34).

A partir de 1980 els CPF s'havien convertit en una realitat on podien acudir les dones. Per tant, la tasca de DAIA va quedar reduïda a la lluita per al dret a l'avortament. Feia anys que donaven informació sobre avortaments i el tema els va començar a esgotar. Des dels seus inicis, el 1976, un dels somnis de DAIA va ser la creació d'un debat públic sobre l'avortament amb la seva despenalització i que, a més, aquest dret s'oferís a totes les dones

10. *Ibidem*.

en condicions adequades i gratuïtament. Mentre no es va assolir aquesta fita, DAIA van oferir a les dones solidaritat, suport i reflexió sobre la interrupció voluntària de l'embaràs. Per a elles arribar a la interrupció voluntària de l'embaràs suposava un fracàs i el 1984 estaven desbordades amb les peticions d'avortament (Nash, 2007: 70). També sabien que ben aviat hi hauria una llei de l'avortament amb certes restriccions. Tot i aquests avenços, per a DAIA la legalització de l'avortament suposaria una amarga victòria. Per a elles, que havien treballat per aconseguir una correcta Planificació Familiar, l'avortament suposava una derrota. I, finalment, el 1984 DAIA es va dissoldre.

5. Vocalies de Dones

Les Vocalies de Dones de les associacions veïnals (a partir d'ara, VD) van esdevenir un moviment feminista impulsor del dret de les dones a l'alliberament del seu cos. Aquestes dones membres del moviment veïnal van assumir com a pròpies les lluites del moviment feminista i van dur a terme una important tasca de divulgació i transmissió de les seves demandes. Les VD van participar directament en el desenvolupament de les campanyes feministes i sobretot en la campanya pel «Dret al propi cos» i el moviment de Planificació Familiar (Fernández Lamelas, 2009: 116). Aquestes accions van començar amb la seva participació en les Primeres Jornades Catalanes de la Dona el 1976 i en la Coordinadora Feminista de Barcelona i Comarques. Al principi, la seva tasca més rellevant va ser donar accés a una educació sexual i fer divulgació sanitària. Després van impulsar la creació dels primers Centres de Planificació Familiar als barris (Andreu, 2014: 636). Per arribar a totes les dones dels barris, les vocalies van organitzar xerrades i conferències semiclandestines (Fernández Lamelas, 2009: 417). En les reunions s'explicaven els diferents mètodes anticonceptius nous i la seva eficàcia. També s'insistia en el dret a gaudir de les relacions sexuals i en el dret a decidir el nombre de fills, separant d'aquesta manera sexualitat de reproducció. Els debats abordaven aspectes concrets de la sexualitat femenina com les respostes sexuals, la varietat d'orgasmes de clitoris o vaginals i la possibilitat del plaer sexual sense penetració (Vives, 2008).

En alguns casos les vocalies van anar més enllà i van fer unes petites publicacions de caràcter divulgatiu sobre temes sexuals. Per exemple la VD del Carmel va editar una sèrie de fullets sobre les discussions i els debats que havien sorgit arran de les xerrades, com «La sexualidad como fuente de placer», on es reivindicava una sexualitat integral deslligada de la reproducció; «Por una sexualidad libre», que analitzava el paper de la maternitat com a condicionant de la vida de la dona, i «El aborto», una reivindicació de l'avortament lliure i gratuït i l'explicació de mètodes d'avortament perillosos o no (Dones en Lluita, 1979: núm. 10, 22).

Entre 1976 i principis de 1980, les VD i les feministes es van adonar que les dones no només necessitaven un assessorament i una educació sobre sexualitat i Planificació Familiar, sinó també una assistència sanitària especialitzada. S'havien de crear llocs on les dones poguessin anar a rebre informació i fer-se revisions ginecològiques. L'abril de 1978, només

existien dos o tres centres amb aquests serveis a Barcelona i funcionaven de manera clandestina, per tant arribaven a un grup reduït de dones (Dones en Lluita, 1978; núm. 3, 6-13). Les vocalies, amb la col·laboració de grups feministes com el grup DAIA, van decidir crear els seus propis Centres de Planning. L'exemple més significatiu va ser el primer CPF de Catalunya creat al Prat de Llobregat, el 1977, de la mà de dues feministes del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) amb la col·laboració de la VD del seu barri.

6. Centres de Planificació Familiar i els seus models

Fins ara hem vist com l'activisme d'alguns professionals de la medicina i com la lluita del moviment social de les dones van posar les bases per a la creació dels Centres de Planning. A partir d'aquí explicaré com van funcionar els diferents CPF creats entre 1977 i la primera meitat de la dècada de 1980 a Barcelona, a la seva província i a Catalunya. Els CPF es poden entendre a partir de tres models, segons la forma de creació i de gestió. El primer, impulsat per dones feministes amb autonomia de govern i mitjans que serien «Centres de dones de PF»; el segon, de caràcter municipalista en la creació i la gestió «Centres Municipals de PF», i el tercer, basat en un model mixt impulsat i gestionat per dones amb el suport municipal, «Centres Mixtes de PF».

Com he avançat anteriorment, el primer model, anomenat «Centres de dones de PF», va ser creat per iniciativa de les dones sense implicació d'institucions oficials i es va emmarcar en la primera etapa del Moviment per la Planificació Familiar, entre 1977 i 1979. Aquests centres van ser impulsats des de la iniciativa del moviment feminista i de les VD de les associacions de veïns, i també van rebre la col·laboració de metgesses i metges especialitzats en ginecologia o no. L'obertura dels Centres de Planning no era fàcil ja que s'havia de convèncer les persones i aconseguir col·laboracions externes en un projecte de caràcter feminista. L'abril de 1978 només existien dos o tres d'aquests centres a Barcelona i funcionaven de manera clandestina, per tant arribaven a un grup reduït de dones (Dones en Lluita, 1978: núm. 3, 6-13). Davant d'aquesta mancança, les VD de la ciutat de Barcelona, juntament amb la Comissió pel Dret a l'Avortament (Dones en Lluita, 1983: núm. 6, 32),¹¹ la Secretaria de la Dona de Comissions Obreres (CCOO) i la Vall d'Hebron, van manifestar-se per reclamar l'obertura de CPF en tots els barris a càrrec de les dones i pagats per la Seguretat Social (Nash, 2007: 207-2014). Amb la falta de resposta, les dones dels barris amb la col·laboració de dones feministes i el grup DAIA van decidir crear els seus propis Centres de Planning. Aquests havien de ser un servei ofert des d'una perspectiva ideològica feminista, i sempre des de les dones per a les dones. Havien de ser totalment gratuïts i controlats per les dones a tots els nivells (econòmic, mèdic, informatiu, etc.) (Dones en Lluita, 1978: núm. 3, 6-13).

El primer CPF de Catalunya, ja esmentat, va ser inaugurat l'11 de març de 1977 al Prat de Llobregat, abans de la legalització dels mètodes anticonceptius. Les impulsores del Planning

11. Un grup creat el 1981 per agrupar dones de diversos sectors per impulsar la lluita en favor de l'avortament.

van ser dues militants del PSUC —Carmina Balaguer i Maruja Pelegrín—, amb la col·laboració de la VD i de Sanitat a l'Associació de Veïns de Llevant del barri de la Marina (Gou, 2007: 35). A aquest centre el van seguir d'altres als barris de la ciutat de Barcelona i a la seva perifèria. A través de la revista *Dones en Lluita* i d'alguns testimonis tenim constància que van existir, o bé es van intentar crear, altres centres. El desembre de 1977, la VD de Sarrià parlava de la creació d'un Centre de Planning, que funcionaria amb un grup de treballadores format per dues ginecòlogues, una auxiliar clínica especialitzada i una estudiant de medicina (*Dones en Lluita*, 1977, núm. 0). L'Associació de Veïns de Sagrada Família, el 1977, des de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, va organitzar uns curssets d'educació sanitària on entre altres temes es va reclamar la creació de CPF al barri (Vila, 2013: 24). També el desembre de 1977, les Vocalies de Sanitat i de Dones de les Associacions de veïns de Guinardó i el Clot van tenir contactes amb el Servei de Ginecologia de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau per plantejar la possibilitat d'organitzar centres en els seus barris. Abans del mes de novembre del 1978, les dones del barri del Carmel van obrir un centre en un espai cedit a l'ambulatori del barri. Un cop a la setmana, professionals voluntàries i dones de la vocalia donaven assessorament sobre els mètodes anticonceptius (*Dones en Lluita*, 1978: núm. 8, 3; Fernández Lamelas, 2016: 436). El primer trimestre de 1979 la VD del barri de Sant Gervasi informava de la creació d'un Centre de Planning obert unes hores als matins i les tardes dels dimarts i els dimecres, on es donava informació sobre anticoncepció, coneixement del cos i sexualitat femenina. A l'abril de 1979, la VD de la Verneda explicava el funcionament del seu Centre de Planning. El centre ocupava dues dependències en un pis i estava obert els dimecres de 4 a 8 de la tarda. Van atendre dones amb tota classe de problemes, però majoritàriament en temes de contracepció. També es feien exploracions de vagina i mames, visites ginecològiques, citologies i col·locacions de DIU. A més de les xerrades periòdiques sobre el cos de la dona i la sexualitat femenina, contracepció, avortament, dona i salut, embaràs i part. També, l'abril de 1979, la VD de la Prosperitat estava en procés per aconseguir un Centre de Control de Natalitat. Reclamaven que fos finançat per la Seguretat Social, però que estigués sota el control de les dones (*Dones en Lluita*, 1979: núm. 10, 5). Finalment, el maig de 1980 l'Associació de Veïns de Joan Maragall, en el seu butlletí, va reclamar canvis en l'atenció sanitària del seu barri i la creació d'un CPF (Vila, 2013: 24).

Tenim constància arxivística del CPF del Prat de Llobregat. Aquest Centre de Planning es va crear en una ciutat situada a la zona metropolitana de Barcelona, caracteritzada pel seu pes industrial en les dècades de 1960 i 1970, tot esdevenint un pol d'arribada de població treballadora (García, 2007: 19). El creixement econòmic de la nova indústria no va anar acompanyat d'una reforma fiscal que permetés desenvolupar estructures de suport social per a la nova població. Ans al contrari, l'oferta de l'Estat en infraestructures assistencials era desigual, de mala qualitat i poc productiva. Aquesta deficiència va afectar l'educació, l'assistència social, la qualitat de vida i la sanitat. Davant la deixadesa de les autoritats i les empreses que ho gestionaven va sorgir el moviment veïnal. Aquest va reivindicar el canvi polític i

sobretot la provisió de serveis socials bàsics com l'habitatge, l'educació, la sanitat o la cultura i l'esbarjo (Comelles, 1988: 175). Aquesta nova població, que va arribar de forma massiva a ciutats com el Prat de Llobregat, es va trobar amb una greu falta d'assistència sanitària i concretament amb una manca d'atenció a la salut de les dones. El 1977, el CPF del Prat es va crear per suplir aquesta deficiència. Maruja Pelegrín i Carmina Balaguer, com a dones de classe treballadora, estaven sensibilitzades amb la deficiència de l'atenció sanitària a les pratnques. Així que, el 1975, van decidir, amb la col·laboració de la VD i Sanitat, organitzar unes xerrades d'informació i orientació sobre mètodes anticonceptius. En les xerrades, persones expertes van ensenyar autoconeixement del cos, com fer-se palpacions mamàries o com posar-se l'espèculum, i també es van practicar proves citològiques (Gracia Fernández, 1999: 29-37). Les xerrades van posar de manifest la necessitat de disposar d'un servei propi per a les dones, on rebessin informació sobre la planificació de la natalitat i una orientació sobre sexualitat. Un lloc on les dones tinguessin accés a una atenció integral a la seva salut sexual i reproductiva. Aquesta va ser la principal motivació per la qual van decidir crear un Centre de Planning (Comissió Comarcal (Baix Llobregat) del PSUC per a l'Alliberament de la Dona, 2010; Gracia Fernández, 1999: 29-37). El pas següent va ser buscar l'assessorament de persones que ja estiguessin treballant en el món de la Planificació Familiar.

Les dones que van assistir al CPF del Prat provenien de tot arreu. S'havien assabentat de la creació del centre per les notícies de la premsa (Comissió Comarcal (Baix Llobregat) del PSUC per a l'Alliberament de la Dona, 2010). La majoria eren dones treballadores, mestresses de casa amb fills i també adolescents. La tipologia es va anar diversificant i, finalment, també hi van assistir homes (Gou, 2007: 25-35). Els serveis del CPF del Prat eren un servei d'educació sexual i sanitària i un servei d'assistència mèdica. Bàsicament, aquests serveis estaven repartits en tres activitats: una xerrada informativa impartida per una nova figura, la «consultora»; una entrevista personal on la consultora complimentava una història clínica, i, finalment, la visita mèdica on la metgessa amb l'ajuda de la consultora feien una exploració general i ginecològica.

Al Centre de Planning del Prat, l'educació sexual i contraceptiva mitjançant les xerrades informatives va ser una des les activitats més importants. Aquestes reunions col·lectives van transmetre un coneixement sobre el cos femení i una nova sexualitat, també en el terreny de les relacions afectives, diferenciant la reproducció i la maternitat de la sexualitat. La part assistencial mèdica va ser nova per a les dones del Prat. La visita començava amb una entrevista personal amb la consultora. Durant la conversa s'omplia una història clínica, creada per les mateixes dones amb l'ajuda del metge. La història contenia un apartat dedicat a la sexualitat, vista sempre com una part indissociable de la salut femenina. Les consultores aconseguien amb habilitat la informació de les dones, des de problemes sexuals fins a malalties i trastorns que les dones suportaven en silenci (Gou, 2007: 40). Aquest tipus de visites posava de manifest la falta de coneixement per part de les dones sobre el seu cos i la seva sexualitat.

Un cop acabada l'entrevista, si la dona volia se li feia la visita ginecològica. En el procediment la consultora indicava a la dona què se li feia en tot moment, amb l'assessorament del metge. Se li ensenyava com fer-se una palpació mamària i també com fer-se una autoexploració genital. A l'hora d'escollir el mètode anticonceptiu eren les dones les que ho feien. Si era la píndola, la receptava el metge amb les prèvies proves analítiques. Si la dona preferia el DIU, també el col·locava el metge (Gracia Fernández, 1999: 29-37).¹² Els materials no es pagaven, ja que des del primer dia els laboratoris van donar exemplars gratuïtament al centre. Una altra de les tasques que van dur a terme les dones del Prat des del primer moment va ser ajudar les dones que havien d'avortar i no tenien recursos. Van organitzar viatges amb l'ajuda de DAIA a Londres i a Amsterdam (Gou, 2007: 36).

El centre del Prat de Llobregat va funcionar com a tal fins al 1998, quan es van traslladar per formar part del Programa Sanitari d'Atenció a la Dona (PSAD) de l'Institut Català de la Salut (ICS), ubicat al Centre d'Atenció Primària Ramona Via del Prat de Llobregat. El personal del centre va seguir cobrant, ara ja com a personal laboral de l'Ajuntament (Gou, 2007: 47-50). Aquesta inclusió en el servei de sanitat de la Generalitat de Catalunya va suposar una certa pèrdua de la part més reivindicativa, feminista i del tractament d'igual amb la dona. Malgrat que les xerrades es van continuar fent, els metges ja tenien un altre tarannà.

Cal destacar en aquest primer centre l'aparició de la figura de la consultora. Els CPF van necessitar nous professionals sanitaris, formats específicament en temes de tractament de la dona i control de natalitat. Aquests van ser bàsicament els professionals mèdics (metgesses i ginecòlogues) i una nova figura, la consultora. Aquestes eren dones, que podien tenir estudis o no, molt conscients de la situació d'opressió en què vivia el sexe femení. La majoria eren participants actives de les VD de les associacions de veïns i amb inquietuds feministes. No tenien coneixements previs en medicina i per tant no tenien res a veure amb els distants professionals sanitaris. D'altra banda, sí que eren coneixedores de l'entorn social i la realitat de les dones dels barris on vivien. Aquestes dones van decidir formar-se, per poder treballar als CPF que s'estaven creant i així ajudar altres dones a millorar les seves vides. Les consultores tenien parangó amb la figura semblant de les «consejeras» a la resta d'Espanya (Luzán, 1977: 43). Van desenvolupar un paper fonamental en la creació dels centres i en la mediació i proximitat a les dones, atès que les dones a qui es dirigien en la majoria de casos no havien tingut accés a mètodes anticonceptius ni al seu coneixement (Gou, 2007).

Aquestes dones van rebre formació i pràctiques dels primers ajuntaments democràtics per treballar en els CPF que s'estaven creant en els seus barris i poblacions. La figura de la consultora va trencar amb la visió jeràrquica que tenien les dones dels professionals sanitaris. Es van convertir en un pont entre les professionals sanitàries, en aquest cas la metgessa

12. Testimonis de Guillem Hernández, ginecòleg del primer consultori de PF de l'Hospital Clínic de Barcelona, i Maruja Pelegrín, feminista membre del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) i consultora del CPF del Prat de Llobregat, 2016.

(els experts) i les dones visitants (el públic profà) (Bodoque Puerta, 1996: 268-276). En els primers centres les consultores van treballar de manera assembleària i sense jerarquies de categoria laboral. La metgessa i les consultores es repartien les tasques entre totes, en una clara divisió igualitària del treball. Estaven implicades en la major part de les tasques del centre, tant de la part educativa com de la part assistencial. Rebre les dones, fer les xerrades informatives, entrevistar i omplir les històries clíniques, preparar la dona i el material per a l'exploració, ajudar la metgessa en el reconeixement general i ginecològic, fer proves i assaig de la col·locació del diafragma, detectar problemes psicosexuals i, finalment, ajudar en les tasques docents del centre, com realitzar xerrades fora del centre, en instituts d'educació secundària o on ho demanessin.

Els ajuntaments van acceptar les consultores i, fins i tot, les van formar a través de cursos especialitzats des del 1979. En els anys següents, el control directe d'alguns ajuntaments i, després, de la Generalitat de Catalunya va anar canviant la situació de les consultores. El fet de ser una dona sense un títol específic sanitari, encara que fos membre de la comunitat i fortament conscienciada, ja no va ser suficient per treballar als CPF. Així que la figura, com a tal, va anar desapareixent progressivament i, amb ella, la visió feminista. A la ciutat de Barcelona, al segon CPF de plaça Espanya, creat el 1981, ja no hi havia aquesta figura. La seva tasca estava ocupada per professionals titulades com a llevadores o infermeres. A la província de Barcelona a les estadístiques de les subvencions de 1982 de la Diputació de Barcelona la consultora ja no apareixia.

El punt d'inflexió en l'existència i el funcionament dels CPF va arribar en el marc de la pressió social feta per la campanya pel «Dret al propi cos». De la mà de les feministes es va aconseguir una primera victòria amb la despenalització dels mètodes anticonceptius, el 7 d'octubre de 1978 amb la Llei 45/1978. I mesos després es van celebrar les primeres eleccions municipals democràtiques, el 3 d'abril de 1979. Aquí va començar la segona etapa del *Moviment per la Planificació Familiar*, de 1979-1980 a 1985. Els dos fets van marcar l'inici del segon model, el dels «Centres Municipals de PF», i del tercer, el dels «Centres Mixtos de PF». Aquests models van ser impulsats per grups de dones de les poblacions i barris i, a partir de llavors, amb el suport, variable, de les administracions públiques locals. En aquest moment es va produir el període d'expansió dels CPF arreu de Barcelona i també de Catalunya. Els anomenats Centres Municipals de Planificació Familiar (a partir d'ara, CMPF).

Després de les primeres eleccions democràtiques els ajuntaments guanyadors van esdevenir un dels agents impulsors de la creació dels CPF. Les primeres accions de les noves administracions locals van ser intentar resoldre, almenys provisionalment, problemes urgents d'assistència mèdica i d'ensenyament als barris. Davant la ineficàcia del govern estatal, els ajuntaments van impulsar campanyes de prevenció mèdica, mesures d'higiene pública i millores d'infraestructura sanitària (Borja Sebastià, 1986: 216-217; Bodoque Puerta, 1996: 205-207). Una part d'aquests ajuntaments catalans es van responsabilitzar del buit,

Díptics de la Campanya de Planificació Familiar de l'any 1980.

en l'atenció sanitària per a les dones, sobre control de natalitat i educació sexual. Una de les seves mesures va ser cooperar amb els CPF de forma i dotació diversa.

També el 1980 el govern provisional de la Generalitat de Catalunya (1977-1980) va endegar una reforma sanitària que reivindicaven els moviments socials i preconitzaven els metges reformistes de la medicina social (Gol Gurina, 1978: 49-83). En aquesta reforma també es va gestionar i impulsar una campanya de planificació familiar.¹³ Aquesta va durar poc, uns dos o tres mesos de l'any 1980, però va aconseguir arribar a moltes dones.

L'altra institució que també va donar suport als CPF va ser la Diputació de Barcelona. Com a organisme que agrupava tots els ajuntaments de la província, la Diputació també va formar part d'aquesta iniciativa de cobrir l'atenció sanitària a les dones. Des de l'Àrea de Sanitat de la Diputació es va desenvolupar tot un procés de cooperació, coordinació i suport, reflectit en una tasca comuna feta amb les altres diputacions catalanes, els ajunta-

13. Edició de pòsters, díptics i una guia informativa.

ments i la Conselleria de Sanitat de la Generalitat de Catalunya. D'aquesta tasca cal destacar els programes propis de cooperació amb els hospitals comarcals i el programa de cooperació en Planificació Familiar (Diputació de Barcelona, 1985: 121).

Un exemple d'ajuntament implicat, des del començament, en l'atenció sanitària a les dones va ser l'Ajuntament de Barcelona, governat pel PSC. L'ajuntament barceloní va ser molt actiu en la promoció i l'atenció a la salut de les dones. La posada en marxa d'una xarxa d'atenció en control de natalitat va començar amb la creació del Centre Municipal de Planificació Familiar de Torre Llobeta. Aquest centre és un exemple del segon model dels Centres Municipals de Planificació Familiar, on l'ajuntament tenia el control total sobre la gestió i el funcionament del centre. Aquest primer CMPF de la ciutat de Barcelona a Torre Llobeta es va inaugurar el 26 de març de 1979 al passeig Maragall, 242, al districte de Nou barris, una zona de població obrera.

La iniciativa de la creació d'un Centre de Planning a Barcelona va sorgir d'un grup de dones barcelonines, que treballaven de manera gratuïta i voluntària en el món de la Planificació Familiar. El 1978, abans de les primeres eleccions municipals democràtiques, aquestes dones van demanar als organismes oficials la seva implicació en la creació de centres subvencionats, on les dones poguessin ser ateses en control de natalitat i educació sexual. L'Ajuntament va crear una comissió mixta per definir com havia de funcionar el primer CMPF de Torre Llobeta. Aquesta comissió va estar formada per representants de les VD de diferents barris, de l'Associació Catalana de Planificació Familiar, del Grup d'Investigació i Treball Social (GITS), de DAIA i, per part de la ciutat, del delegat de Sanitat de l'Ajuntament (Informe del Centro Municipal de Planificación Familiar, Torre Llobeta. Marzo 1979 - Marzo 1980, 1980).

El resultat fou que l'Ajuntament, a partir de 1979, es va responsabilitzar de l'assistència contraceptiva en la seva totalitat. Van decidir facilitar locals i materials i van contractar tot el personal, amb el vistiplau de la comissió. A més de comptar amb metges titulars i especialistes en ginecologia per fer l'assistència mèdica (Mas Bassas, 1985), el CMPF de Torre Llobeta, igual que el CPF del Prat de Llobregat, va oferir un servei d'educació sexual i contraceptiva amb un servei d'assistència mèdica. Malgrat que a Torre Llobeta també es van fer les xerrades educatives i es va afavorir l'autoconeixement, la tasca de divulgació ideològica feminista va quedar més diluïda, en comparació amb els altres centres municipals, on va ser més evident. Bàsicament, va consistir a fer xerrades informatives i fer entrevistes individuals amb una història clínica i finalment una visita mèdica, que consistia en una exploració general i ginecològica. Una tasca del CMPF de Torre Llobeta diferent dels altres centres anteriors va ser que el centre barceloní es va convertir en el centre de referència per donar formació i fer les pràctiques a les futures treballadores en PF, entre elles les consultores. Els cursos i xerrades informatives no es van dur a terme només a Catalunya. També es va fer formació per a treballadors d'Andalusia, Navarra, el País Basc i València. A més, van mantenir una estreta relació i col·laboració amb les institucions hospitalàries i d'atenció primària

de Barcelona (Informe del Centro Municipal de Planificación Familiar, Torre Llobeta. Marzo 1979 - Marzo 1980, 1980). L'originalitat del CMPF de Torre Llobeta va ser la seva capacitat per ampliar el servei en la vessant de la medicina preventiva i d'atenció integral a les dones. El centre va incloure noves atencions de tipus preventiu, com informació en matèria de: vacunació de la rubèola, malalties venèries, obesitat i alimentació, hipertensió i consells prenatals. Pel que fa a l'atenció integral, aquest era un tipus d'assistència sanitària que tractava la dona com un conjunt íntimament relacionat de cos, ment i entorn social (Villatoro, 1986: 11-14; Villatoro, 2007: 101-103). El centre de Torre Llobeta quasi es va convertir en un centre d'atenció primària per a les dones, però com que no formava part d'una xarxa sanitària tenia certs dèficits. Aquestes deficiències van quedar apuntades per les treballadores del centre que les van assenyalar en les conclusions de la primera memòria, mostrant els problemes que com a centre municipal no podien solucionar. Les usuàries de Torre Llobeta ja no només eren dones sanes que volien controlar la seva maternitat, sinó que també podien ser dones amb patologies. Això feia necessari tenir a l'abast serveis de proves analítiques i, també, la capacitat de poder derivar a centres especialitzats si era el cas, com per exemple en casos de diagnòstic de càncer. Pel que fa al tema de la sexualitat van detectar la necessitat de fer campanyes de difusió per acabar amb el desconeixement sobre els orgasmes i l'anorgàsmia. També van denunciar que la situació de crisi econòmica i atur en els barris també provocava inapetència sexual, i per això reivindicaven la millora de les condicions de vida als barris (Informe del Centro Municipal de Planificación Familiar, Torre Llobeta. Marzo 1979 - Marzo 1980, 1980).

L'èxit del centre va ser a través del boca-orella. Algunes dones havien estat derivades d'altres institucions sanitàries. El tipus predominant d'usuàries del centre va ser el de dones casades, mentre que el de dones solteres va augmentar de manera progressiva els anys següents. L'ocupació majoritària de les usuàries era la de mestressa de casa i procedien de la ciutat de Barcelona i de la immigració andalusa. El mètode anticonceptiu més utilitzat era la píndola, seguida del preservatiu i el DIU. Després de la visita es produïa un augment important de les sol·licituds de col·locació de DIU, tot i que els anovulatoris seguien sent el mètode més emprat. El 25 % de les usuàries de 1985 utilitzava mètodes poc segurs i encara hi havia parelles que utilitzaven la marxa enrere (Informe del Centro Municipal de Planificación Familiar, Torre Llobeta. Marzo 1979 - Marzo 1980, 1980; Centre de Planificació Familiar Torre Llobeta, 1985).

El CMPF de Torre Llobeta va ser el primer centre municipal de Barcelona i a aquest el van seguir sis centres més: el Departament d'Orientació i Planificació Familiar de la Casa de Maternitat de 1980, el Centre Municipal de Planificació Familiar «Plaça Espanya» de 1981, el Centre per a la Dona Edifici Pau Casals a Canyelles, Centre Municipal de Planificació Familiar «La Sagrera», també de 1981, el Centre Municipal de Planificació Familiar «Sant Martí de Provençal» de 1983 i el Centre Municipal de Planificació Familiar «Erasmus Janer» de 1985.

Els Centres Mixtos de Planificació Familiar, aquí considerats com el tercer tipus de CPF, van ser un model mixt entre el primer i el segon. En aquests centres, els primers ajuntaments democràtics no hi van exercir un control absolut, com als CMPF de la ciutat de Barcelona, sinó que van limitar-se a donar suport a la iniciativa de les seves conciutadanes quan aquestes van reivindicar la creació d'un CMPF. Aquest va ser el model que van adoptar la majoria de CMPF que es van crear a la província de Barcelona a partir de 1979. La seva tasca assistencial i educativa va ser bàsicament igual que en els primers centres. Els serveis oferts consistien en una xerrada informativa sobre els diferents mètodes anticonceptius, anatomia i autoconeixement, seguida d'una entrevista personal on la consultora complimentava una història clínica, i, finalment, la visita mèdica on la metgessa feia una exploració general i ginecològica. En aquest cas, després del consell de les professionals sanitàries cada dona escollia el mètode que li era més adequat.

Des del març del 1979 fins al 1983 es van crear a la província de Barcelona 47 CMPF (com es veu a la taula següent: CMPF de la província de Barcelona, excepte la ciutat). En la majoria de casos, els consistoris, sobretot on manaven partits d'esquerres, hi van posar els mitjans econòmics i físics —local, material, pagament de sous, etc. Els diners van sortir dels pressupostos dels ajuntaments i de les subvencions que va atorgar la Diputació de Barcelona. Les dones van ser les encarregades de buscar el personal mèdic i especialista. També es van crear CMPF a les principals ciutats de Catalunya amb el suport d'ajuntaments on havien guanyat el PSC i PSUC. El 1981 es va inaugurar el Centre Municipal de Planificació Familiar de Lleida; el mateix any, a Tarragona, el Centre Municipal de Planificació Familiar «Mitja lluna»; l'any 1982 es van crear el Centre Municipal de Planificació Familiar de Valls i el Centre Municipal de Planificació Familiar de Girona, i el 1984, el Centre Municipal de Planificació Familiar del Vendrell.

Any de creació	Nom	Partit guanyador eleccions 1979	Comarca i adreça
Març 1977	El Prat de Llobregat Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-PSC	BAIX LLOBREGAT C/ de Girona, s/n Ambulatori del Prat Tel. 93 370 13 53
Setembre 1979	Sant Feliu de Llobregat Centre Municipal de Planificació Familiar Prolongació Comte Vilardaga	PSUC-PSC	BAIX LLOBREGAT Prolongació Comte Vilardaga Edifici Júpiter Tel. 93 666 71 61

(Continua)

Any de creació	Nom	Partit guanyador eleccions 1979	Comarca i adreça
1979	Cornellà de Llobregat Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-PSC	BAIX LLOBREGAT Av. de la Línia elèctrica, s/n. Bloc C Tel. 93 376 12 93
1979	L'Hospitalet de Llobregat Centre Municipal de Planificació Familiar	PSC-PSUC	BARCELONÈS C/ de Santa Eulàlia, 101 Tel. 93 332 07 58 Centre de la ciutat C/ d'Isabel la Catòlica, 18 Tel. 93 338 49 02
1979-1980	Esplugues de Llobregat Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-PSC	BAIX LLOBREGAT Plaça de Sta. Magdalena, 17 Tel. 93 371 33 50
1979-1980	Viladecans Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-PSC	BAIX LLOBREGAT Grup Sant Jordi, 14, 6è, 1r Tel. 93 658 79 51
1979-1980	Gavà Centre Assistencial de Ntra. Sra. de Brugués	PSC-PSUC	BAIX LLOBREGAT Ctra. de Santa Creu de Calafell, 135
1979-1980	Sant Adrià del Besòs Centre Municipal de Planificació Familiar	PSC-PSUC	BARCELONÈS Plaça de la Vila, s/n Tel. 93 318 20 00
1979-1980	Sant Andreu de la Barca Centre Municipal de Planificació Familiar	PSC-UCD-PSUC	BAIX LLOBREGAT Ambulatori Seguretat Social
1979-1980	Sant Vicenç del Horts Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-PSC	BAIX LLOBREGAT C/ Sant Josep, 97 bis, 1r Tel. 93 656 25 99
1979-1980	Santa Coloma de Gramanet Centre Municipal de Planificació Familiar «Clara Campoamor»	PSUC-PSC	BARCELONÈS C/ de Sant Carles, 14 Tel. 93 386 11 50
1980	Sant Joan Despí Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-PSC	BAIX LLOBREGAT C/ de l'Hospitalet, 11 Tel. 93 373 41 52
Abril 1980	Ripollet Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-PSC	VALLÈS OCCIDENTAL C/ Nou, 23 Tel. 93 691 22 54

(Continua)

Any de creació	Nom	Partit guanyador eleccions 1979	Comarca i adreça
Novembre 1980	Sabadell Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-PSC	VALLÈS OCCIDENTAL C/ de Laci, s/n Tel. 93 725 05 75
1 d'octubre de 1981	Badalona Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-PSC	MARESME C/ d'Àngel Guimerà, 82 baixos Tel. 93 388 23 74
1981	Cerdanyola del Vallès Centre Municipal de Salut	PSC-PSUC	VALLÈS OCCIDENTAL C/ de la Indústria, 38-40 Tel. 93 692 70 52
Març 1981	Manresa Centre Municipal de Planificació Familiar	PSC-CiU-PSUC	BAGES C/ de Jaume I, 8 Tel. 93 872 45 98
1981	Montcada i Reixac Centre Municipal de Planificació Familiar Ambulatori	PSUC-PSC	VALLÈS OCCIDENTAL Pl. Lluís Companys, s/n Tel. 93 564 41 56
1981	Sant Quirze del Vallès Centre Municipal de Planificació Familiar	CiU-PSUC	VALLÈS OCCIDENTAL Ajuntament Tel. 93 710 01 49
1981	Santa Perpètua de Mogoda Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-IND	VALLÈS OCCIDENTAL C/ del Dr. Robert, 29 bis, baixos Tel. 93 560 63 61
1982	Terrassa Centre Municipal de Planificació Familiar	PSC-PSUC	VALLÈS OCCIDENTAL C/ d'Àngel Rodamilans, 223 Tel. 93 669 31 55
1982 ja existia*	Barberà del Vallès Centre Municipal de Salut	PSUC-PSC	VALLÈS OCCIDENTAL Av. Mare de Déu de Montserrat, 80 Tel. 93 718 34 17
1982 ja existia*	Caldes de Montbui Centre de Salut Municipal	PSC-UCD	VALLÈS ORIENTAL C/de Gregori Montserrat Tel. 93 865 22 52
1982 ja existia*	Castelldefels Centre Municipal de Planificació Familiar	PSC-PSUC	BAIX LLOBREGAT Av. de la Constitució, 18
1982 ja existia*	Badia del Vallès Centre d'Assistència Primària Ciutat Badia	Ciutat fundada el 1994	VALLÈS OCCIDENTAL C/ de la Bètica, s/n Tel. 39 718 08 54

(Continua)

Any de creació	Nom	Partit guanyador eleccions 1979	Comarca i adreça
1982 ja existia*	Granollers Servei d'Atenció Integral a la Dona	PSC-CiU	VALLÈS ORIENTAL C/ de Joan Camps, s/n
1982 ja existia*	La Llagosta Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-PSC	VALLÈS ORIENTAL Edifici del Mercat, 2a planta Tel. 93 560 74 61
1982 ja existia*	El Masnou Centre Municipal de Planificació Familiar	CiU-PSC	MARESME C/ de Marià Rosell, 5 Tel. 93 555 02 91
1982 ja existia*	Mataró Centre Municipal d'Atenció a la Dona i a la Parella	PSC-PSUC	MARESME C/ de Cuba, 51
1982 ja existia*	Molins de Rei Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-CiU	BAIX LLOBREGAT Plaça del Mercat, 4t, 1a Tel. 93 668 14 25
1982 ja existia*	Montmeló Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC	VALLÈS ORIENTAL Pg. Miquel Biada, s/n Tel. 93 568 02 62
1982 ja existia*	Mollet del Vallès Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-CiU-PSC	VALLÈS ORIENTAL C/ de Jaume I, edifici de correus, 3a planta
1982 ja existia*	Olesa de Montserrat Centre Municipal de Planificació Familiar «Dones en pro Dones»	CiU-PSC-PSUC	BAIX LLOBREGAT C/ de Coscoll, 3r, 1a
1982 ja existia*	Palafolls Centre Municipal de Planificació Familiar	CiU	MARESME C/ de Passada, 8 Tel. 93 762 04 53
1982 ja existia*	Premià de Mar Centre Municipal de Planificació Familiar i Orientació sexual	PSC-ERC-CiU	MARESME C/ d'Elisenda de Montcada, 57 Tel. 93 751 05 33
1982 ja existia*	Rubí Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-PSC	VALLÈS OCCIDENTAL Av. Barcelona, 21, 4t Tel. 93 699 33 49
1982 ja existia*	Sant Boi de Llobregat Centre Municipal de Planificació Familiar	PSC-PSUC	BAIX LLOBREGAT C/ de Joan Bardinás, 29 Tel. 93 661 55 41

(Continua)

Any de creació	Nom	Partit guanyador eleccions 1979	Comarca i adreça
1982 ja existia*	Sant Cugat del Vallès Centre Municipal de Salut	PSC-CiU	VALLÈS OCCIDENTAL Plaça del Rei, s/n Tel. 93 674 63 46
1982 ja existia*	Sant Just Desvern Centre Municipal de Planificació Familiar	PSUC-PSC	BAIX LLOBREGAT C/ de l'Estartit, s/n
1982 ja existia*	Sant Pere de Ribes Centre Bàsic de Salut	IND-PSC	BAIX LLOBREGAT C/ de Roquetes Tel. 93 893 44 89
1982 ja existia*	Santa Margarida de Montbui Centre Municipal d'Orientació i Planificació Sexual «Violeta»	IND-CiU	ANOIA
1982 ja existia*	Sentmenat Dispensari Municipal Dr. Iglesias	PSC-CiU	VALLÈS OCCIDENTAL Pg. Anselm Clavé, s/n
1982 ja existia*	Súria Centre Municipal de Planificació Familiar	IND-PSC	BAGES C/ d'Ernest Salvat, s/n Tel. 93 869 60 86
1982 ja existia*	Vic Centre Municipal de Planificació Familiar	CiU-IND	OSONA Plaça de la Divina Pastora, s/n
1982 ja existia*	Vilafranca del Penedès Centre Municipal de Planificació Familiar	PSC-CiU	ALT PENEDEÈS Plaça de l'Exèrcit, 3, 2n Tel. 93 890 36 38
1982 ja existia*	Vilanova i la Geltrú Centre Municipal de Planificació Familiar	PSC-PSUC	GARRAF Plaça de la Vila, 12
1982 ja existia*	Parets del Vallès Centre Municipal de Planificació Familiar	AGRUP/2 -	VALLÈS OCCIDENTAL

* Aquesta data és aproximada, només es pot afirmar que aquest CPF el 1982 va rebre una subvenció de la Diputació de Barcelona, i per tant en aquest any ja feia un temps que estava en funcionament per poder demanar una ajuda econòmica.

Font: Taula elaborada amb la llista de subvencions que va concedir la Diputació de Barcelona als CPF els anys 1982 i 1983.

7. Tancament o transformació dels CPF

La creació i el funcionament dels CPF, entre 1977 i 1985, va comportar la implicació de diversos grups socials i institucions. I això va fer que l'existència dels diferents centres anés, en cada cas, per camins diversos i amb resultats diferents. Les principals causes del canvi

van ser dues: primer la incorporació de noves professionals sanitàries i sobretot, després, la inclusió dels CPF a la xarxa de sanitat pública.

Des del principi, els centres van funcionar amb el treball de dones voluntàries no professionals de la medicina. Als anys vuitanta, l'arribada dels ajuntaments democràtics i la Diputació de Barcelona va implicar una transformació progressiva en aquest servei d'assistència a les dones. La visió feminista va deixar de ser primordial i va passar a ser prioritària l'atenció mèdica. La dona i la seva salut van seguir sent el primer objectiu, però no «des de la dona per a la dona», sinó des de l'especialitat mèdica. També va començar una integració al nou sistema sanitari que es va gestar durant la Transició democràtica,¹⁴ mitjançant una reforma sanitària endegada pel govern provisional de la Generalitat de Catalunya i continuada pel govern de Convergència i Unió (CiU), que va guanyar les eleccions al Parlament de Catalunya el 20 de març de 1980. El nou sistema sanitari de la Generalitat primer va començar donant suport als CMPF i periòdicament els va anar absorbint de diverses maneres. Durant aquests anys els centres van seguir funcionant amb una titularitat compartida. Es va estipular un sistema híbrid entre els ajuntaments i la Generalitat que va operar fins al 2015, quan encara hi havia algun d'aquests centres en funcionament. Malgrat que el procés d'integració no ha finalitzat del tot, allò que sí es va aconseguir fou el reconeixement, per part de la societat, de la Planificació Familiar com una part més de la vida. Les dones i homes des de llavors poden acudir lliurement als serveis i saben que és un dret normalitzat (Moleiro, 1996: 37-42). No obstant això, pel camí es va perdre un tret fonamental i diferencial, en la mesura que van deixar de ser els centres en què treballaven «les dones per les dones».

14. Amb la Llei 12/1983 d'Administració Institucional de la Sanitat i de l'Assistència i els Serveis Socials de Catalunya, i la creació de l'Institut Català de Salut (ICS) i les seves àrees de Gestió. Ordre 15 de gener de 1987, sobre autorització de centres i serveis d'orientació i planificació familiar, i Ordre 4 de febrer de 1987, sobre acreditació de centres i serveis d'orientació i planificació familiar.

Bibliografia

ACARÍN, N.; ESPASA, R.; SANS, C. *et al.* (1977), *Servei Nacional de Salut. Una alternativa democràtica a la sanitat*, Barcelona, Laia.

ALMIRALL, R. M. (1979), «La imaginación al servicio del erotismo. Mesa redonda de organizaciones feministas», *Vindicación Feminista*, 28, 67-74.

ANDREU, M. (2014), *El moviment ciutadà i la transició a Barcelona: la FAVB (1972-1986)*, Barcelona, Universitat de Barcelona.

ASENJO, M. A. (2006), «Propostes i resultats (desembre 1971 - maig 1972)», *Gimbernat*, 45, 235-247.

BALAGUER, S. (1977), «Contracepció a la espanyola: todas somos delincuentes», *Vindicación Feminista*, 7, 41-43.

BANNEL, S.; PÉREZ-SERRANO, M. (1999), «Mujer y salud». A: SALAS, M. *et al.* *Españolas en la transición: de excluidas a protagonistas (1973-1982)*, Madrid, Biblioteca Nueva, 303-324.

BODOQUE PUERTA, Y. (1996), *Discursos y prácticas sobre sexualidad y reproducción: los centros de planificación familiar*. Universitat Rovira i Virgili, Departament d'Antropologia Social i Filosofia de la Facultat de Lletres. [Tesi doctoral]

BOE. Ley del 24 de enero de 1941 para la protección de la natalidad contra el aborto y la propaganda anticoncepcionista.

BORJA SEBASTIÀ, A. (1986), *Por unos municipios democráticos. Diez años de reflexión política y movimiento ciudadano*, Madrid, Instituto de Estudios de Administración Local.

CAGIGAO, R. (1977), «Gobierno y planificación familiar», *El País* (3 abril 1977).

CASTELLS, E. (1980), *El Derecho a la contracepció: los métodos anticonceptivos y sus indicaciones*, Barcelona, Rol.

Centre de Planificació Familiar Torre Llobeta (1985), *Memòria any 1985*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Serveis Socials, IMAS.

CERVERA RODON, M. (1996), «Dones i salut: una lluita de les dones pel dret a decidir». A: *20 anys de*

feminisme, Barcelona, Associació de dones per a la celebració del 20 Anys de les I Jornades Catalanes de la Dona i l'Ajuntament de Barcelona, 91-97.

COMELLES, J. M. (1988), *La Razón y la sinrazón: asistencia psiquiátrica y desarrollo del estado en la España contemporánea*, Barcelona, PPU.

Comissió Comarcal (Baix Llobregat) del PSUC per a l'Alliberament de la Dona. Període 1976-1978 (2010), [en línia] <<http://elfeminismealpsuc.adpc.cat/proleg.html>> [Consulta: 19 febrer 2019]

CONILL SERRA, V. (1974), «La planificación familiar en la práctica hospitalaria», *Progresos de obstetricia y ginecología: revista científica*, 17, (1), 29-36.

DAIA (1978), «Dossier Planning. Anticoncepción y aborto en la lucha feminista», *Dones en Lluita*, 8, 9.

DAIA (1983), «En torno al aborto. ¿Dónde nos encontramos ahora? ¿Cual debe ser el camino a seguir?», *Dones en Lluita*, 6, 13-34.

DEXEUS, S.; RIVIÈRE, M. (1977), *Anticonceptivos y control de natalidad*, Barcelona, La Gaya Ciencia / Bausán.

DÍEZ NICOLÁS, J. (1973), «Actitudes de la mujer española hacia los métodos de planificación familiar», *Revista Española de la Opinión Pública*, 31, 27-58.

DIPUTACIÓ DE BARCELONA (1985). *Memòria 1985*, Barcelona, Diputació de Barcelona.

DIPUTACIÓ DE BARCELONA (1986), *Memòria 1986*, Barcelona, Diputació de Barcelona.

Diversos autors (1976), «Planificació Familiar», *Informació col·legial*, 65, 5-9.

Diversos autors (1983), «Primer Congrés de Planificació Familiar a Gijón», *Dones en Lluita*, 6, 43.

Dones en Lluita: butlletí mensual de la Coordinadora Feminista de Barcelona (1977-1985).

«Els centres municipals de Planificació familiar. Anàlisi comparativa de l'any 1982» (1985), *Butlletí planificació familiar*, 1, 7-8.

ESPASA, R. (1989), *La utopia quotidiana*, Barcelona, Nous Horitzons.

EX-GRUP DAIA (1996), «DAIA Història d'un grup de dones. A vint anys de les Primeres Jornades i dotze de DAIA». A: *20 anys de feminisme*, Barcelona, As-

sociació de dones per la celebració del 20 Anys de les I Jornades Catalanes de la Dona i l'Ajuntament de Barcelona, 117-123.

FALCÓN, L. (1977), «El patrimonio imperecedero del feminismo», *Vindicación Feminista*, 12, 6.

FERNÁNDEZ LAMELAS, E. (2009), *Vocalíes de dones de Barcelona a la transició democràtica: una experiència emancipadora*. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona. [Treball del Màster de Teoria antropològica, diversitat cultural i relacions interculturals]

FERRÉ BALDRICH, M. (2012), «Los Centros de Planificación Familiar (Cpf) en Cataluña: Logro del Movimiento Feminista en la Transición». A: *No es País para Jóvenes. Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Contemporánea*, Vitòria, Instituto Valentín de Foronda.

FERRÉ BALDRICH, M. (2013), *Pensament i acció del moviment feminista a Catalunya durant la transició democràtica (1975-1985)*. Barcelona, Universitat Rovira i Virgili. [Tesi doctoral]

FERREIRA, S. L. (2008), «El movimiento feminista y la salud de las mujeres: La experiencia de los centros de planificación familiar (CPF) en Catalunya (1976-1982)», *Estudios Feministas Florianópolis*, 16, (3), 785-807.

GARCÍA, M. J. (2007), *Històries compartides: la immigració dels anys seixanta i noranta a Ripollet*, Ripollet, Ema.

GIL-GARCÍA, E.; ORTIZ-GÓMEZ, T.; IGNACIUK, A. (2011), «El movimiento de planificación familiar en la ciudad de Sevilla durante la Transición Democrática (1975-1983)». A: VÁQUEZ BERMÚDEZ, I. (ed.). *Investigación y Género. Logros y retos. III Congreso Universitario Nacional Investigación y Género*, 726-773.

GOL GURINA, J. (1978), *La Sanitat als Països Catalans: crítica i documentació*, Barcelona, Edicions 62.

GONZÁLEZ-MERLO, J.; IGLESIAS, J.; FORTUNY, A.; IGLESIAS-CORTIT, L. (1979), «Nuestra experiencia sobre planificación familiar. En el Curso de formación continuada. XVI Congreso de la Sociedad Española de Fertilidad», *GINE-DIPS: revista mensual hispano-americana de obstetricia y ginecología*, X, (10), 525-532.

GOU, E. (2007), *La Conquesta de la llibertat de les dones: història d'un compromís amb la planificació*

familiar, Prat de Llobregat, Ajuntament del Prat de Llobregat.

GRACIA FERNÁNDEZ, I. (1999), «Els centres de "Planning" del Baix Llobregat: la seva creació, la seva història», *Materials del Baix Llobregat*, 4, 29-37.

IGNACIUK, A. (2015), *Anticoncepción hormonal en España y Polonia: discursos, debates y prácticas entre 1960 y 1980*. Granada, Universitat de Granada. [Tesi doctoral]

IGNACIUK, A.; ORTIZ-GÓMEZ, T. (2016), *Anticoncepción, mujeres y género. La píldora en España y Polonia (1960-1980)*, Madrid, Catarata.

Informe del Centro Municipal de Planificación Familiar (Torre Llobeta) Marzo 1979 - Marzo 1980. (1980), Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Delegació de Serveis de Sanitat, Centre de Planificació Familiar.

JORNADES CATALANES DE LA DONA (1977), Barcelona, Alternatives.

Les campanyes. El feminisme al PSUC. Els anys setanta i vuitanta del segle XX (2010), [en línia] <<http://elfeminismealpsuc.adpc.cat/proleg.html>> [Consulta: 19 febrer 2019]

LINHARD, J. (1984), «La planificación familiar en España», *Perspectivas internacionales en planificación familiar*, núm. esp., 30-36.

LLINÀS, C. (2008), *Feminismes de la transició a Catalunya: textos i materials*, Barcelona, Horsori.

LUZÁN, J. (1977), «Planificación familiar "a la española"», *Triunfo*, 32, (754), 42-44.

MAS BASSAS, J. C. (1985), «La Diputació de Barcelona i la Planificació familiar. Els centres municipals de Planificació familiar. Anàlisi comparativa / any 1982». *Butlletí planificació familiar*, 1, 7-8.

MIGUEL, A. (1974), *Sexo, mujer y natalidad en España*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo.

MINISTERIO DEL INTERIOR. Consulta de resultados electorales, [en línia] <<http://www.infoelectoral.mir.es/infoelectoral/min/>> [Consulta: 19 febrer 2019]

MOLERO, P. (1996), «La situació actual dels Centres de Planificació Familiar a Catalunya». A: *20 anys de feminisme*, Barcelona, Associació de dones per la celebració del 20 Anys de les I Jornades Catalanes de la Dona i l'Ajuntament de Barcelona.

- NASH, M. (2007), *Dones en transició: de la resistència política a la legitimitat feminista: les dones en la Barcelona de la transició*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- NASH, M. (2013), «El moviment social del feminisme i la consecució de drets a la Transició. Temps i espais de memòria», *Revista digital del Memorial Democràtic*, 1, 40-44.
- ORANICH, M. (1977), «La anticoncepció: un medio para la maternidad libre», *Vindicación Feminista*, 7, 44-45.
- ORTIZ, T.; FAJARDO, A.; GIL-GARCÍA, E.; IGNACIU, A.; RODRÍGUEZ-OCANA, E. (2011), «Activismo feminista y movimiento asociativo por la planificación familiar en España». A: PORRAS, M. A.; GUTIÉRREZ, B.; AYARZAGÜEÑA, M.; DE LAS HERAS, J. (ed.), *Transmisión del conocimiento médico e internacionalización de las prácticas sanitarias: Una reflexión histórica. XV Congreso de la Sociedad Española de Historia de la Medicina. 15-18 Junio 2011*. Ciudad Real, Sociedad Española de Historia de la Medicina y Facultad de Medicina de Ciudad Real de la UCLM, 141-145.
- ORTIZ-GÓMEZ, T.; IGNACIU, A. (2010), «The Family Planning movement in Spain during the democratic transition» [Unpublished paper presented at the Health Activism Symposium, Yale University, 22-23 October 2010.]
- ORTIZ-GÓMEZ, T. (2016), «Feminist health publications during the Spanish democratic transition (1976-1982)», Comunicació a l'European Social Science History Conference, València, del 30 de març al 2 d'abril de 2016.
- ORTIZ-GÓMEZ, T.; IGNACIU, A. (2018), «The fight for Family Planning in Spain during late Francoism and the transition to democracy, 1965-1979», *Journal of Women's History*, 30, (2), 38-62.
- OSBORNE, R.; MARQUÉS, J. V. (1991), *Sexualidad y sexismo*, Madrid, UNED, Fundación Universidad Empresa.
- PARRAMON, C. C. (2008), «Dones, immigració moviments veïnals i benestar (1970-1980)». A: BORDERÍAS, C.; RENOM, M. *Dones en moviment(s): segle XVIII-XXI*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona / Icaria, 117-133.
- PERA, C. (2006), «La reforma necessària de 1972 i les conseqüències», *Gimbernat*, 45, 219-228.
- PUJADAS, I. (1987), «Aspectes epidemiològics en el camp de la planificació familiar. Situació i tendències demogràfiques actuals a Catalunya». *Butlletí planificació familiar*, 5, 13-20.
- SÁNCHEZ, D. (1999), «Androcentrismo en la ciencia. Una perspectiva desde el análisis crítico del discurso». A: BARRAL, M. J.; MAGALLÓN, C.; MIQUEO, C.; SÁNCHEZ, D. (ed.), *Interacciones ciencia y género. Discursos y prácticas científicas de mujeres*, Barcelona, Icaria.
- VALIENTE FERNÁNDEZ, C. (2001), «Movimientos sociales y Estados: la movilización feminista en España desde los años sesenta», *Sistema: Revista de Ciencias Sociales*, 161, 31-58.
- Vindicación Feminista (1976-1979)*.
- VIVES, T. (2008), «El control del propi cos, el plaer sexual femení i la planificació reproductiva». A: SOLÉ SABATÉ, J. M. *Transició a Catalunya. Mor la dictadura, neix una il·lusió (1975-1979)*, Barcelona, Edicions 62.
- VILA, C. (2013), *El Servei d'Urgències de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona (1964-1986)*. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona. [Tesi doctoral]
- VILLATORO, A. (1986), «Una aproximació a la història de la planificació familiar», *Arrel*, 14, 11-14.
- VILLATORO, A. (2007), «Transformació familiar». A: MARÍ, A.; RISQUES, M.; VINYES, R.; (dir.), *En transició*, Barcelona, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.